Konrád Miklós

Eltitkolt kikeresztelkedések, rejtegetett zsidó származások a dualizmus korában

A zsidó vallást bevetté nyilvánító és ezzel a keresztény vallásokkal egyenrangúvá emelő, úgynevezett recepciós törvényjavaslatot Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter 1894. október 8-án mutatta be a főrendiházban. Mivel *az izraelita vallásról* szóló, egy évvel később szentesített 1895. évi XLII. törvénycikk javaslatában a leghevesebb ellenérzést a zsidó vallásra való áttérés engedélyezése váltotta ki, Csáky Albin e rendelkezés jelentőségét azzal próbálta kicsinyíteni, hogy rámutatott: a lehetőséggel aligha fognak sokan élni, „mert azt hiszem, mindegyikünk belátja – jelentette ki –, hogy a zsidó hitre való áttérés által társadalmi előnyöket nem igen fog valaki magának biztosítani. *(Élénk derültség és tetszés.)*"[1]

Csáky Albin és képviselőtársai számára evidens volt tehát, hogy társadalmi előnyökért, azaz pragmatikus megfontolásokból a keresztények aligha fognak áttérni a zsidó vallásra. E vélemény pandanjaként a dualizmus kori társadalom abban a meggyőződésben is osztozott, hogy a keresztény felekezetek valamelyikébe betérő zsidókat pontosan ilyesfajta gyakorlatias törekvések ösztönözték: a remény, hogy keresztényként könnyebben juthatnak közhivatali álláshoz, nagyobb eséllyel válhatnak olyan társasági körök, kaszinók, egyletek tagjaivá, amelyek zsidókat nem vettek fel, vagy akadály nélkül léphetnek házasságra szívük keresztény választottjával, illetve a szüleik által számukra kijelölt személlyel. Ahogy az 1882 novemberében indult *Egyenlőség* című neológ zsidó hetilap főszerkesztője, Szabolcsi Miksa írta 1899-ben: „Nagyobb

A szerző történész, főmunkatárs, ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet, Goldziher Ignác Zsidó Történeti és Kulturális Kutatóintézet; e-mail: konrad.miklos@htk.elte.hu, ORCID: 0009-0006-6192-2828. A tanulmány az NKFI Alap támogatásával, a K 143231 azonosítószámú OTKA-projekt keretében készült.

1 *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója.* IV. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1895. 95. (Kiemelés az eredetiben – K. M.)

Konrád Miklós: Eltitkolt kikeresztelkedések, rejtegetett zsidó származások a dualizmus korában. *Targum*, 7, 2025. 142–166.
https://doi.org/10.56664/targum.2025.7.7

pozíció, nagyobb állás, nagyobb működési kör, nagyobb elösmerés, nagyobb tisztelet, nagyobb haszon: ezek a kitérések indító okai."[2] Amit a felekezeti kiadványok neológ értelmisége elítélően hangoztatott, arról a vallásváltásra készülők olykor megejtő őszinteséggel vallottak, így az a katolizálni szándékozó „intelligens – itt értsd: művelt – zsidó család", amelyik a *Budapesti Hírlap*ban 1898-ban feladott apróhirdetésben keresett „befolyásos keresztszülőket".[3] Tizennyolc évvel később a régi nemesi családból származó polgári radikális Farkas Geyza is magától értetődően abban a törekvésben látta a zsidók áttérésének kulcsát, hogy felekezetüket egy „érvényesülésükre kedvezőbb" felekezeti kötelékre cseréljék fel.[4]

A zsidó vallásváltások pragmatikus jellegét illető közvélekedés mögött egyrészt az a szintén általánosan osztott nézet állt, hogy a zsidó konvertiták a szabályt erősítő kivételektől eltekintve nem hitbeli meggyőződésből tértek át, másrészt az a Csáky Albin által mintegy hivatalosan is megerősített vélemény, miszerint mindent összevetve a dualizmus korában is előnyösebb volt kereszténynek lenni, mint zsidónak. Míg az 1867-es polgári és politikai egyenjogúsítást követően 1895-től a keresztény lakossággal felekezeti viszonylatban is teljességgel egyenlő zsidóság helyzete magától értetődően kedvezőbb volt, mint 1867 előtt, és szintúgy evidensen jobb, mint a Horthy-kori állami antiszemitizmus éveiben, a szakmai előmenetelben – elsősorban az állami és megyei szférában – a zsidó felekezethez tartozás jelentős, gyakran leküzdhetetlen hátrányt jelentett, a hagyományos elit és a keresztény középosztály társasági köreibe való bejutás terén pedig úgyszintén többnyire áthághatatlan akadályt. Ahogy a keresztény Szász Zoltán írta a *Világ* című polgári radikális napilapban 1912-ben: „Bár jogilag nincs különbség zsidó és nem-zsidó állampolgár közt, […] mégis tagadhatatlan, hogy még nálunk is olyanok az állami és társadalmi viszonyok, hogy egyenlő energia-kifejtés mellett a legtöbb pályán a keresztény többre megy, mint a zsidó."[5]

A zsidó vallásváltásokról az 1890-es évektől kiterebélyesedő diskurzusban az az állítás is gyakran elhangzott, hogy a konvertiták számára tettük nem járt semmiféle lelki dilemmával, gyötrelemmel. „Ha egy-

2 [Szabolcsi Miksa]: Új társadalmi osztály. *Egyenlőség,* 1899. július 9. 7.
3 Apró hirdetések. Intelligens. *Budapesti Hírlap,* 1898. március 12. 18.
4 Farkas Geyza: *Az emberi csoportok lélektana.* Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1916. 181–182.
5 Szász Zoltán: Pénzemberek. *Világ,* 1912. március 24. 33.

szer e hitnélküli életet megunta – kitér", írta 1890-ben Szántó Eleázár a *Magyar-Zsidó Szemlé*ben a vallásától elidegenedett zsidó ifjúról, majd így folytatta: „Könnyű neki, hiszen nem áldozott semmit, csupán egy üres nevet, mely emellett rá nézve a társadalomban nem valami nagyon ajánlatos."[6] A közömbösen abszolvált vallásváltás kliséje megjelent korabeli viccekben,[7] zsidó szerzők szépirodalmi műveiben,[8] illetve a zsidó felekezeti sajtó panaszaiban, például annak kapcsán, hogy egyes gazdag zsidók látszólag csak azért hagyták el felekezetüket, hogy ne kelljen befizetniük a megemelt hitközségi adót. Az *Egyenlőség* 1905-ben még nevek említése nélkül állította, hogy voltak, akik *a vallás szabad gyakorlásáról* szóló 1895. évi XLIII. törvénycikk lehetőségével élve azért váltak felekezetnélkülivé, hogy megszabaduljanak a hitközségi adó terhétől.[9] 1910-ben az abaújszántói Dick Ármin elhunyta kapcsán számos napilap megírta, hogy az ügyvéd és földbirtokos azért hagyta el felekezetét, mert hitközsége néhány koronával megemelte a kultuszadóját.[10] Amikor ugyanebben az évben a nagykereskedő Heidelberg Lipót halálát követően a Pesti Izraelita Hitközség (PIH) 300 koronával felemelte fia, Helvey Tivadar kultuszadóját, ez utóbbi is nyomban kitért.[11]

A jelentéktelennek tűnő okok miatt kikeresztelkedett gazdag zsidókon kívül nem kétséges, hogy a szekularizált családokban pozitív zsidó tudat nélkül felnövekvő zsidó értelmiségiek az értelmetlen tehernek érzett vallási státuszuktól való megszabadulásukat érzelmileg sok esetben valóban semleges eseményként élték meg. Egyértelműen így történt az 1895-ben tizennyolc évesen református vallásra tért Szabó Ervin vagy az 1907-ben huszonkét éves korában evangélikus hitre tért Lukács György esetében.[12]

---

6 Szántó Eleázár: Héber tanfolyamok. *Magyar-Zsidó Szemle,* 1890/1. 57.
7 Kubán Endre: *Kósere Snókesz. Zsidó adomák*. Budapest: Biró Albert, [1912]. 11.
8 Dóczi Lajos: *Vegyes párok*. Budapest: Ráth Mór, 1889. 38.; Molnár Ferenc: *Az éhes város.* Budapest: Révai és Salamon Könyvnyomdája, 1901. 12–13.; Biró Lajos: Gusztáv és Mici. In: Biró Lajos: *Budapestiek.* Budapest: Athenaeum, 1917. 145–146.
9 Felekezetnélküliek. *Egyenlőség,* 1905. szeptember 10. 11.
10 Lásd például: Zsidó ember református temetése. *Az Est,* 1910. május 11. 2.; Református lelkész zsidó temetésen. *Az Újság,* 1910. május 11. 12.; Kié legyen a halott? *Népszava,* 1910. május 11. 9.; Zsidó temetés református pappal. *Ellenzék,* 1911. május 11. 4.
11 Secundus [Patai József]: Helvei és elvei. *Múlt és Jövő,* 1913/4. 178. Helvey Tivadar 1910 májusában jelentette be kitérését a PIH rabbihivatalában: Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (a továbbiakban: MZsML), Kitérési és prozelita jegyzőkönyvek, kitérésre vonatkozó levelek. ZsL, TB. B/67.
12 Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Budapest: MTA BTK TTI, 2014. 402–409.

A tény, hogy az asszimiláció előrehaladtával egyre nőtt azoknak a száma, akik nem találtak választ a kérdésre, vajon miért kellene zsidónak maradniuk egy olyan társadalomban, ahol ez egyenjogúsításuk dacára továbbra is hátrányt jelentett,[13] minden bizonnyal hozzájárult a kitérések 1896-tól statisztikailag nyomon követhető növekedéséhez. Molnár Ferenc 1901-ben megjelent első regényének bankhivatalnok hőse nem szenvedett hátrányt zsidósága miatt, mégis kitért, hiszen nem kellett különösebb indok ahhoz, hogy otthagyjon „egy kellemetlen vallást".[14]

Hogy az 1896-tól – az 1918-as év adatai hiányában – 1917-ig megkeresztelkedett 10 035, illetve felekezetenkívülivé lett 486 zsidót felekezete elhagyása mennyire terhelte meg lelkileg, erről a kisszámú és nem feltétlenül őszinte önvallomáson kívül csak közvetett jelzések alapján nyerhetünk benyomást.[15] Az áttérésnek mint érzelmileg semleges, fesztelen nyíltsággal vállalt lépésnek azonban ellentmond, hogy a vallásváltásokat többrendbelileg átszőtték az elhallgatások és titkolózások. Az alábbiakban ezt szeretnénk néhány példával illusztrálni. Nem állítjuk, hogy példáink átfogó vagy akár reprezentatív képet nyújtanának erről a jelenségről. Már csak azért sem, mivel az alább bemutatott esetekre kutatásaink során mondhatnánk véletlenszerűen leltünk rá. Arra azonban elégségesnek tartjuk őket, hogy árnyalják az áttérésekről kialakult korabeli képet.

13 A gondolat kifejtésére lásd: Levenson, Alan T.: The Apostate as Philosemite. In: Levenson, Alan T.: *Between Philosemitism and Antisemitism: Defenses of Jews and Judaism in Germany, 1871–1932*. Lincoln – London: University of Nebraska Press, 2004. 138.

14 Molnár, 1901. 12.

15 A statisztikai adatokra lásd a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal által kiadott Magyar Statisztikai Évkönyv vonatkozó évfolyamait. Az áttéréseket mutató számok nem tartalmazzák azokat a hetedik életévüket be nem töltött gyermekeket, akik szüleikkel együtt váltottak vallást, mivel a törvény szerint nem igazán tértek át, csupán követték szüleiket új vallásukban. A dualizmus idején történt áttérésük okáról nyilatkozók szűk köréből lásd: Simonyi Zsigmond levele Haynald érsekhez. Közli Timár Kálmán. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1931/3. 332–333.; Hevesi Sándor: Egy magyar író konverziójának története (1930-as évek). *Vigilia,* 1948/4. 203–210.; Angyal Dávid: *Emlékezések*. (Sajtó alá rendezte: Czigány Lóránt.) London: Szepsi Csombor Kör, 1971. 84.; Balázs Béla: *Napló 1903–1914*. Budapest: Magvető, 1982. 601–602.; Balázs Béla: *Napló 1914–1922*. Budapest: Magvető, 1982. 246–247.

Titokban tartott áttérések

A jogszabályozáshoz vezető út

Azok a zsidók, akik áttérésüket titokban akarták tartani, ezt az 1890-es évekig minden nehézség nélkül megtehették, mivel a dualizmus korának első negyedszázadában néhány feledésbe ment rendelettől eltekintve a zsidók vallásváltását semmilyen jogszabály nem keretezte.[16] Az egyetlen egyértelműen fennálló tilalom a zsidó vallásra való áttérésre vonatkozott, amit az ország keresztény lakosai elméletileg csak *a vallás szabad gyakorlásáról* szóló 1895. évi XLIII. törvénycikk érvénybe lépését követően tehettek meg. A gyakorlatban a kortársak ezt a tilalmat is ismételten ignorálták. A napilapokban 1867–1895 között tucatnyi hír jelent meg arról, hogy keresztények áttértek a zsidó vallásra, mert házasságra kívántak lépni – megkeresztelkedni ezek szerint nem hajlandó – zsidó párjukkal. Az újságok legtöbb esetben minden kommentár nélkül, kis érdekesség gyanánt számoltak be az ilyen eseményekről, mintha maguk sem lettek volna tisztában e vallásváltások törvénytelen jellegével.[17]

A zsidók áttérését átfogóan rendező egyházpolitikai törvények előtt a dualizmus kori kormányzat egy ízben tett kísérletet a zsidó konvertiták által követendő eljárás legalább részleges szabályozására. Csáky Albin 1890. február 16-án 3565. szám alatt kelt rendeletét pedig éppen az váltotta ki, hogy áttérésüket egyes zsidók igyekeztek eltitkolni – immár volt – hitsorsosaik elől. Amint a kultuszminiszter írta a rendelet indoklásában: „Ismételten fordultak elő oly esetek, hogy izraeliták, kik valamely keresztény vallásra tértek át, vagyis megkeresztelkedtek, utóbb ismét izraelitáknak adták ki magukat, s az izr. anyakönyvvezetőtől kivett eredeti születési anyakönyvi kivonattal egyes rabbikat és izr. hitközségeket tévedésbe ejtettek, nemcsak, hanem az is megtörtént, hogy ily anyakönyvi kivonat alapján az illető izr. rítus szerint házasságra egybeadatott."[18] Mindez azért történhetett meg, mert a jogi státusza szerint csupán „elismert" zsidó felekezetre ekkor még nem terjesztették ki *a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonosságáról* szóló

16 Konrád, 2014. 185–189.

17 Lásd például: Mi újság? *Vasárnapi Újság,* 1868. március 1. 105.; Mi újság? *Vasárnapi Újság,* 1871. április 9. 186.; Hymen. *Fővárosi Lapok,* 1875. október 5. 1015.; Az ó-budai zsidótemplomban. *Fővárosi Lapok,* 1878. június 12. 659.; Zsidó hitre tért keresztény nő. *Pesti Napló,* 1882. január 4. [2].; Ábrahám. *Pesti Napló,* 1894. február 3. 4.

18 Miniszteri rendelet keresztény vallásra áttért zsidók anyakönyvezése tárgyában. *Magyar-Zsidó Szemle,* 1890/4. 252.

1868. évi LIII. törvény 3. §-át, amely előírta, hogy az áttérni kívánó személynek ebbéli szándékát két ízben be kell jelentenie egyházközsége lelkésze előtt. Magyarán megkeresztelkedésük előtt a zsidóknak nem kellett kitérniük a felekezetükből. Ekképpen vallásváltásukról szülő- vagy lakóhelyük hitközségi anyakönyvvezetője sem szerezhetett tudomást, így nem is jegyezhette fel.

Bár Csáky Albin rendelete nem tette kötelezővé a kitérés bejelentését, a rendeletet kiváltó problémát elvileg orvosolta. Ennek részletezésétől eltekintünk, egyrészt mivel a zsidó vallásról, illetve vallásra való áttérések végleges – és a rendeletet hatályon kívül helyező – szabályozására néhány évvel később az egyházpolitikai reformok keretében került sor, másrészt mert a rendelet előírásait az áttérésüket titokban tartani kívánó konvertiták amúgy sem tartották be.

Nem tette ezt például a karrierje végén helyettes államtitkári címmel nyugalomba vonuló Karsai Sándor (1868–1926) sem, akinek áttérésére véletlenül, egy kisebb botrány folyományaként derült fény.

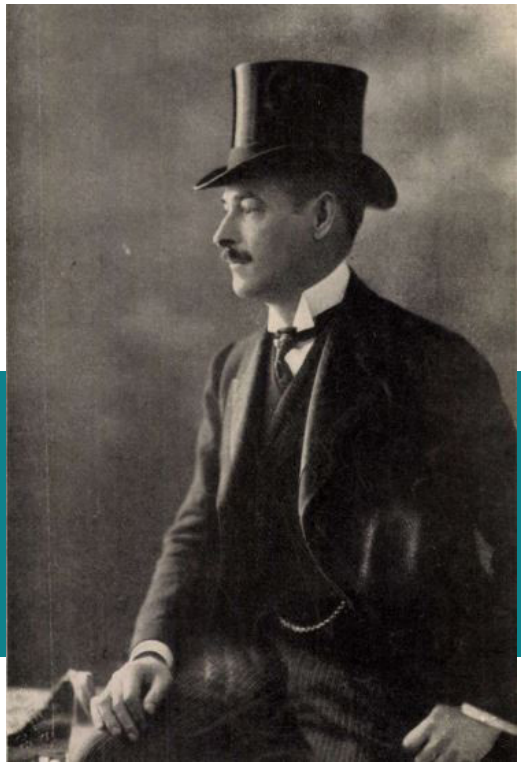

Karsai Sándor. A Hét, 1909. március 28. Címlap

Történt ugyanis, hogy 1892 tavaszán, a koronázás huszonötödik évfordulóján a Nemzeti, az Országos és a Kolozsvári Főúri Kaszinó díszbandériumot szervezett, amely a budapesti indóháztól a királyi palotáig volt hivatott kísérni a székesfővárosba érkező Ferenc Józsefet. A részvételre való felhívást a rendezők szétküldték a főispánoknak továbbítás céljából. Beniczky Ferenc Pest megyei főispán Karsai Sándor apját, Karsai Albert földbirtokost is meghívta a bandériumba, ám az öregúr a lehetőséget inkább tartalékos huszártiszt fiának kínálta fel, aki a Nemzeti Kaszinóban kihelyezett íven felírta magát a jelentkezők közé. Atzél Béla báró, a bandérium egyik rendezője azonban kitörölte a nevét, mivel a listára csak a kaszinók tagjai írhattak fel külső személyeket. Ha tudta volna, jelentette ki Atzél a párbaj után, hogy Karsai tartalékos huszártiszt, és közvetetten Beniczky szólította fel a részvételre, semmi kifogása nem lett volna ellene. A neve kitörlését inzultusnak tekintő Karsai ugyanis párbajra hívta a bárót, aki mellbe lőtte a sérüléséből aztán szerencsére felépülő jogtudort. Az afférból botrány lett. Atzél Béla tiltakozása ellenére a liberális sajtó számára kétségtelennek tűnt, hogy Karsai nevét zsidó mivolta miatt törölte ki a listáról. Ekkor és ennek kapcsán derült ki, hogy a zsidó fiatalember hivatalosan már nem is volt zsidó, mivel 1891 őszén teljes titokban, szülei tudta nélkül áttért az unitárius hitre.[19]

A párbajt követően a neológ *Egyenlőség* nem szólt az ügyről, csak fél évvel később, jom kippurkor tért vissza rá, mégpedig szándékosan „épp ez időben, mikor hozzáférhetőbb a zsidó szív", írta Szabolcsi Miksa. Ezúttal ugyanis a hetilap főszerkesztője nem a konvertitákat ostorozta, hanem a zsidó apák mulasztásaira kívánt rámutatni: „Karsai Sándor dr. kitörölte szívéből a zsidóságot? Nem. Nem törölhette ki onnan, mert soh'sem lakott benne. Új vallást vett fel, de a régit ott nem hagyta, mert nem volt mit otthagynia."[20] Szabolcsi Miksa nem árulta el, milyen információval rendelkezett arról, hogy Karsai Albert milyen szellemben nevelte fiát, és arra sem nyújtott magyarázatot, hogy ha a földbirtokos apa, aki 1886 óta tagja volt a PIH képviselő-testületének, és felekezeti célokra is ada-

19 Véres jubileumi előkészületek. *Kis Újság,* 1892. május 25. 2.; X. Y.: A véres eseményhez. *Pesti Hírlap,* 1892. május 25. 1.; A mai nap párbaja. *Pesti Hírlap,* 1892. május 25. 6–8.; Pulszky Ferenc: Májusi liberalizmus. *Pesti Hírlap,* 1892. május 26. 1–2.; A Karsai–Atzél párbaj. *Kis Újság,* 1892. május 26. 4.; A Karsai–Atzél párbaj. *Kis Újság,* 1892. május 27. 5.

20 Szabolcsi Miksa: Apák vétke. *Egyenlőség,* 1892. szeptember 16. 5.

kozott,[21] valóban olyan keveset törődött fia zsidó neveltetésével, utóbbi miért titkolta el előle a kitérését.

A többéves politikai küzdelem után 1894–1895-ben megszavazott egyházpolitikai törvények révén a zsidó vallásról, illetve vallásra való áttérés végre részletes, a bevett keresztény vallásokkal azonos szabályozás alá került.[22] Annak köszönhetően, hogy *a vallás szabad gyakorlásáról* szóló 1895. évi XLIII. törvény 22. §-ánál fogva az 1868. évi LIII. törvény 1–8. §-ai a zsidó vallásra is ki lettek terjesztve, a neológ rabbik és a felekezeti sajtó régi panasza elméletileg orvoslásra talált: megkeresztelkedésük előtt ekkortól a zsidóknak is be kellett jelenteniük áttérési szándékukat hitközségük rabbijánál, méghozzá két ízben és mindkét alkalommal két tanú kíséretében. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Belügyminisztérium és az Igazságügyi Minisztérium által az 1895. évi XLIII. törvény végrehajtása tárgyában 1896. január 8-án kiadott közös rendelet kifejezetten hangsúlyozta: a felekezetükből „szabályszerűen" ki nem lépett személyeket valamely más vallásba történt betérésüktől függetlenül továbbra is korábbi felekezetükhöz tartozónak kell tekinteni, „habár más vallás követőinek tartják is magukat".[23]

Kitérés nélküli betérések

A gyakorlatban a szabálytalanul áttért zsidók esetében ez egyetlen esetben sem történt így, a hatóságok az ilyen vallásváltásokat soha nem kérdőjelezték meg. A neológ felekezeti körök reménye, hogy a suttyomban elkövetett áttéréseknek a zsidó vallásváltások átfogó szabályozása véget vet, hiú ábránd maradt. A törvénynek fittyet hányva számos konvertita úgy keresztelkedett meg, hogy kitérési szándékát nem jelentette be születési vagy lakóhelye hitközségének anyakönyvvezető rabbijánál. Ezt pedig azért tehették meg, mert a keresztelő lelkészek is eltekintettek a törvény betartásától, és az illetőket megkeresztelték anélkül, hogy azok felmutatták volna a rabbitól, illetve a rabbisághoz őket elkísérő tanúk-

21 Két haláleset. *Egyenlőség,* 1896. december 6. 10.; Választás. *Egyenlőség,* 1886. október 24. 5.; Adományok. *Egyenlőség,* 1888. május 13. 7.

22 Az egyházpolitikai reformok eseménytörténetére lásd: Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története, 1867–1918.* I–II. Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1934. I. 290–312.

23 Rendeletek. *Hivatalos Közlöny,* 1896. január 15. 14–15.

tól kapott kitérési bizonyítványukat.[24] Mindennek eredményeképpen e konvertiták oly módon élvezhették keresztény státuszukat, hogy volt hitsorsosaik előtt, akik áttérésükről hivatalosan nem szereztek tudomást, továbbra is zsidó vallásúként szerepelhettek. „A neofiták körében nagy a becse ennek a politikának: legyünk zsidók is, keresztények is", írta Hajdu Miklós az *Egyenlőség*ben 1901 nyarán, bár azt is hozzátette: „a legtöbbnél a titok úgy se marad titok, hiszen szájról-szájra adják, hogy a héten ez tért ki, a múlt héten amaz".[25]

A szóbeszéd minden bizonnyal tette a magáét, bár széles körben elsősorban az ismertebb személyek hírét kezdte ki, például mert eltitkolt áttérésükről olykor maguk a zsidó lapok rántották le a leplet.[26] Máskülönben a felekezeti újságok csak a különösen megbotránkoztató eseteket hozták nyilvánosságra, így például amikor egy konvertita a PIH vallási szempontból konzervatívabb tagjai számára fenntartott Rumbach utcai zsinagógában házasságot kötött egy nővel, akit apja polgárilag sem adott volna hozzá, ha értesült volna kikeresztelkedéséről. A történtekről az *Egyenlőség* nemcsak azért számolt be, hogy felfedje a turpisságot, hanem azért is, hogy megvédje az ifjú párt jóhiszeműen összeadó Feldmann Mózes rabbit. „Honnan tudhatta volna már most a zsidó pap azt, hogy akit esket, az római katholikus, mikor Tóthfalussy Béla [erzsébetvárosi plébános] kereszteltje mint zsidó jelentkezett a rabbinál, és mikor rendben lévő írásaiban sehol sincsen szó arról, hogy kitért?"[27]

A kitérés nélkül megkeresztelkedő zsidó konvertiták számát nem ismerjük. A PIH elöljáróságának éves jelentése, amely 1896-tól közölte a hitközség rabbiságánál áttérésüket bejelentők statisztikáját, 1910-től kezdve évről évre megismételte, hogy a rabbihivatal nem tudhatja, „nem tértek-e más hitre olyanok is, kik kitérési szándékukat nálunk egyáltalán nem jelentették be".[28] A jelenség nagyságrendjéről azonban nem szolgált becsléssel. Kiss Arnold budai főrabbi 1903-ban úgy vélte, hogy a rabbikat „számtalan esetben elkerüli a renegát".[29] Tóthfalussy Béla 1904-ben bekö-

24 Szabolcsi Miksa: Törvényszegés. *Egyenlőség,* 1903. április 12. 6.; Groszmann Zsigmond: Kitérések. *Magyar Izrael,* 1911/7–8. 168.
25 Hajdu Miklós: A neofiták lajstroma. *Egyenlőség,* 1901. június 23. Melléklet, 2–3.
26 Szabolcsi Miksa: Nem lett plébános. *Egyenlőség,* 1904. július 31. 8.; Secundus [Patai József]: Lapzárta előtt még zsidó volt. *Múlt és Jövő,* 1914/2. 96.
27 Szabolcsi Miksa: Különös esetről. *Egyenlőség,* 1903. június 28. 8.
28 *A Pesti izr. hitközség elöljáróságának jelentése az 1910-iki közigazgatási évről.* Budapest: Elek Lipót Kő- és Könyvnyomdája, 1911. 21.
29 Kiss Arnold: Hívek egylete. *Egyenlőség,* 1903. február 22. 3.

vetkezett halála után Szabolcsi Miksa arról írt, hogy az erzsébetvárosi plébános egymagában „több száz zsidót térített ki, anélkül, hogy azok előbb jelentkeztek volna a rabbinátusnál”.[30]

Arra nézve, vajon egyes konvertiták miért akarhatták titokban tartani a kitérésüket, a felekezeti sajtó megelégedett Hajdu Miklós fentebb idézett válaszával, miszerint a delikvensek előnyösnek tartották, ha volt hitfeleik körében megkeresztelkedésük után is zsidóként szerepelhettek. Ehhez Kiss Arnold annyit tett hozzá, hogy egyesek minden bizonnyal szégyenből mulasztották el bejelenteni kitérésüket, mások talán csupán „kényelemszeretetből”.[31] Ezeket a magyarázatokat a következő hipotézissel toldanánk meg: olyanok is akadhattak, akik kitérési szándékuk bejelentését nem kifejezetten áttérésük titokban tartásának vágya miatt hagyták ki, hanem azért, hogy elkerüljék a rabbival való találkozást, ami akkor is kínos lehetett, ha az utóbbi megfeddésük helyett inkább érzelmeikre hatva próbálta lebeszélni őket szándékukról. A Budai Izraelita Hitközség rabbisági jegyzőkönyvében található rövid bejegyzések szerint Goldberg Rafael, Kiss Arnold elődje a budai rabbiszékben, mindkét taktikát egyszerre alkalmazta. Schlesinger Zsigmond 1895. október 7-én jelentette be nála a kitérését, és szándékát, hogy a római katolikus hitre tér. „Meg lett intve, szívéhez szóltam, de minden siker nélkül marad”, olvashatjuk a jegyzőkönyvben. A rabbiságon 1896. január 25-én megjelent Borchan Ida kapcsán Goldberg úgy fogalmazott: „Kijelenti, hogy a róm. kath. egyházba ki akar térni. Megintetett, hogy miért akarja ősei vallását elhagyni, de szándékánál megmarad.”[32]

Goldberg Rafaelhez képest Kohn Sámuel pesti rabbi minden bizonnyal melegebb szavakkal igyekezett eltéríteni szándékától Wahrmann Renée-t, a vállalkozó és politikus Wahrmann Mór lányát, aki négy és fél évvel apja halála után 1897 áprilisában jelent meg a PIH rabbihivatalában, hogy bejelentse áttérési szándékát. A rabbi szavainak hatására az elvált fiatalasszony az *Egyenlőség* szerint „sírva vonta vissza a zsidóság

30 Szabolcsi Miksa: Gondolatok a protestáns memorandum olvasásakor. *Egyenlőség*, 1904. október 23. 3. A törvényt semmibe vevő Tóthfalussy Béla hírnevét jelzi, hogy tényke-déséről Krúdy is megemlékezett, aki Bródy Sándorról írt könyvében bizonyos Buksi nevű zsidó vándorszínésznő szájába a következő szavakat adta: „Tóthfalussy plébános úrnak meglehetősen rossz renoméja van a zsidó asszonyok között. Azt mondják, hogy az nem is valódi kikeresztelkedés, amelyet ő végez.” Krúdy Gyula: *Bródy Sándor vagy a nap lovagja.* Budapest: Noran Könyvkiadó, 2004. 102.

31 Kiss, 1903. 3.

32 *Budai Izr. Hitközség, Rabbisági jegyzőkönyv (kitérők, belépők, visszatérők 1922-ig).* A jegyzőkönyv jelenlegi lelőhelye a Budapesti Zsidó Hitközség Síp utcai rabbisági hivatala.

kötelékéből való kiválás bejelentését".[33] Nyolc hónappal később a rabbi már nem járt sikerrel. Magyarország első zsidó vallású országgyűlési képviselőjének a lánya december végén annak rendje és módja szerint kitért, ráadásul megfontolt publicitással, hiszen kitérése bejelentésekor két tanúja Hegedüs Sándor országgyűlési képviselő, illetve Bánffy Dezső miniszterelnök volt.[34]

Más esetekben a rabbi közel sem mutatkozott ilyen szívélyesnek. 1913 szeptemberében egy konvertitajelölt meglepő módon az *Egyenlőség*hez beküldött levélben emelt panaszt a pesti rabbiság ellen, ahol állítása szerint kitérése bejelentésekor barátságtalanul bántak vele. „Úgy látszik, ön ovációra számolt a rabbik részéről", ironizált Szabolcsi Miksa.[35] Ugyanebben az időben Debrecenben Frank József joghallgató és Krausz Ábrahám segédrabbi majdnem párbajt vívtak, miután a status quo ante hitközségben kitérési szándékát bejelentő joghallgatónak a segédrabbi kijelentette, hogy „a hitehagyás a legnagyobb jellemtelenség a világon". A „lovagias kikeresztelkedési affért", írta a *Pesti Napló,* végül „jegyzőkönyvileg intézték el", vagyis békésen elsimították.[36]

A kitérésüket bejelentő zsidók és a tettüket értelemszerűen elítélő rabbik találkozásának hangulatán az áttéréseknek a zsidótörvények idején tapasztalható megugrása nem javított.[37] 1942. május 5-én a már korábban kikeresztelkedett Hajós Emil egy kitérését bejelentő ismerőse tanújaként jelent meg a pesti rabbiságon, ahol a történészként is kiváló Groszmann Zsigmond rabbi Hajós panaszos levele szerint nem csupán az ismerősét, de őt magát is „gúnyos" megjegyzésekkel illette, noha, írta Hajós a rabbihoz intézett levelében, „Ha sajnos a többség nem is, de mégis sokan vagyunk, akik igenis meggyőződésből térünk ki, helyesebben mondva térünk meg". Groszmann még aznap válaszolt: „Min-

33 Egy áttérés alkalmából. *Egyenlőség,* 1898. január 9. 2.

34 Wahrmann René kitérése. *Budapesti Hírlap,* 1898. január 4. 8.; Wahrmann Renée kitérése. *Pesti Hírlap,* 1898. január 4. 9. Renée református hitre tért, a keresztelést 1898. január 21-én Szász Károly Duna melléki püspök végezte el a fiatal nő Andrássy út 23. alatti, apjától örökölt bérpalotájában. Wahrmann René keresztelése. *Országos Hírlap,* 1898. január 22. 6.

35 Szabolcsi Miksa: A házasfelek, kik meglepetést szereznek egymásnak. *Egyenlőség,* 1913. szeptember 2. 10.

36 Lovagias affér a kikeresztelkedés miatt. *Pesti Napló,* 1913. szeptember 6. 12.

37 1938–1942 között 24 633 zsidó keresett – nyilvánvalóan egyre reménytelenebb – menedéket az áttérésben. Lásd: Zeke Gyula: Statisztikai mellékletek. In: Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth Pál (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében.* I–II. Budapest: MTA Filozófiai Intézet, 1990. I. 195.

denkinek jogában van azt a hitet követni, amelyet jónak lát. Lelkekbe csak az Isten lát. Én csak ember vagyok és ezért felfogásom lehet téves. De mindhalálig fogom vallani, hogy nem hiszem annak a zsidónak őszinteségét, aki éppen olyan időben hagyja el a zsidó hitközséget, amikor ez a közösség a történelemben szinte példátlanul álló üldöztetésnek van kitéve."[38]

Schwarz Gusztáv

Mivel a lelkekbe mi sem látunk, a kitérés eltitkolásának lehetséges okairól még a relatíve jól dokumentált esetekben sem rendelkezünk biztos válasszal. Az egyik ilyen eset a jómódú pesti családban született Schwarz (1912-től Szászy-Schwarz) Gusztávé (1858–1920).

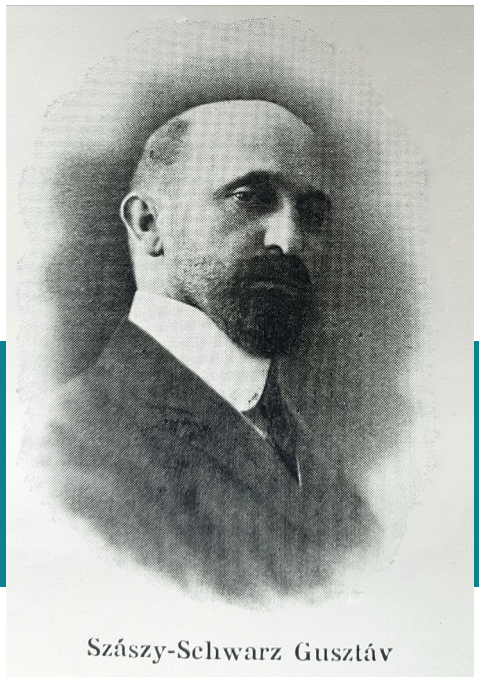

Szászy-Schwarz Gusztáv, 1913
Wikimedia Commons

Korán árvaságra jutott apját, Schwarz Ármint az óbudai zsidó község nevelte fel. Kereskedő lett, az 1870-es évektől 1900-ig a Bankegyesület igazgatójaként dolgozott, kétszer házasodott, hét gyermeke született.[39] Az első házasságából származó Gusztáv jogot végzett, 1884-ben ügy-

38 MZsML, PIH II-E-1. Groszmann Zsigmond hagyatéka.
39 Schwarz Ármin. *Egyenlőség*, 1911. április 2. Második melléklet, 2.

védi irodát nyitott, ugyanebben az évben a római jog magántanára lett a Budapesti Tudományegyetemen, 1893-ban címzetes rendkívüli tanár. Az *Egyenlőség*nek nyilatkozó jogász ekkor saját példáját állította a kinevezésük érdekében kikeresztelkedő hitsorsosai elé, kitartásra buzdítva pályatársait: „Szomorú, hogy nálunk bármily kiváló tudós is csak a keresztlevél segítségével juthat egyetemi tanárságra, de ha már úgy van, a zsidó tudósoknak erőseknek kellene lenniök, és ha az intéző körök látnák, hogy czélhoz nem jutnak, […] a jég megtörnék és kinevezznének zsidót is."[40]

Egy évvel később, 1894 szeptemberében a római jogi tanszék egyik megüresedett rendes tanári posztjára az egyetemi kar a hat pályázó közül Schwarz Gusztávot jelölte elsőként. Megtörve az addigi tabut, kinevezését Eötvös Loránd vallás- és közoktatásügyi miniszter pártolólag terjesztette fel a királynak, aki azt szeptember 1-jén aláírta. Ezzel Schwarz Gusztáv lett az első zsidó vallású egyetemi oktató, akit a Budapesti Tudományegyetemen a csupán címzetes Goldziher Ignáctól eltérően rendszeresített illetménnyel bíró nyilvános rendes tanárrá neveztek ki.[41] „Hát megtörtént", írta az *Egyenlőség*ben Fleischmann Sándor, majd így folytatta: „Meg van téve az első lépés. Megtette báró Eötvös Loránd, a felejthetetlen apa méltó örököse. […] Ezen kinevezés lebontott ismét egy korhadt válaszfalat, mely testvért elválasztott a testvértől."[42] Bár a felekezeti életben Schwarz Gusztáv nem vett részt, az *Egyenlőség* hangsúlyozta, hogy a jogász gyermekkorában alapos vallásos nevelésben részesült.[43]

Az *Élet* című liberális hetilap már nem mutatkozott annyira lelkesnek. Szerinte Schwarz Gusztáv kimondottan zsidó vallása miatt, mintegy díszzsidóként részesült a nyilvános rendes tanári címben, „mutató számba menő bacilusként". Hitsorsosai számára azonban „e kinevezésben nem lesz köszönet", jósolta meg a lap, amely állítását azzal támasztotta alá, hogy egyetemi próbaelőadását Schwarz éppen a zsidó újév napjára tűzte ki. „Nem lehet elég erősen elítélni azt az urat, kinek

40 Rk. egyetemi tanár. *Egyenlőség*, 1893. július 14. 8.
41 Kovács I. Gábor (szerk.): *Diszkrimináció, emancipáció – asszimiláció, diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944*. I. *Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 137.
42 Fleischmann Sándor: Az első zsidó rendes jogtanár. *Egyenlőség*, 1894. szeptember 14. 4. Schwarz Gusztávot még az ortodox *Zsidó Híradó* is büszkén ünnepelte: Hírek. *Zsidó Híradó*, 1894. szeptember 13. 9.
43 Haber Samu: Schwarz Gusztáv dr. *Egyenlőség*, 1894. szeptember 14. 4.

rendes tanári kinevezésén az egész magyarországi zsidóság ujjongott, s ki erre azzal válaszolt, hogy minden kicsiny vagy nagy ok nélkül a legnagyobb zsidó ünnepen tartotta első előadását. Hogy ez póz, az bizonyos", írta a cikkhez fűzött lábjegyzetben a szerkesztő, míg a cikk szerzője Schwarz Gusztávhoz szólva ekképpen zárta írását: „Adunk Önnek egy jó tanácsot, melylyel a pesti izraelita hitközség háláját is kiérdemeljük: *keresztelkedjék ki!*"[44]

Schwarz Gusztáv ezt 1902 szeptemberében meg is tette. A keresztséget az erzsébetvárosi plébánián vette fel, a kitérési kötelezettséget mellőzve, vagyis jogász mivolta dacára törvénytelenül, a zsidó lapok által folyamatosan szapult Tóthfalussy Béla plébános közreműködésével.[45] A titok persze kitudódott, hetilapjában Szabolcsi Miksa hosszú cikkben számolt be az esetről. Elsősorban az foglalkoztatta, vajon Schwarz Gusztáv miért hagyta el felekezetét. Beszámolt egy a jogásszal két évvel korábban folytatott beszélgetésről, amelynek az volt az apropója, hogy áttérésének – tévesen – már akkor is híre járt.[46] A beszélgetés során Schwarz bevallotta neki, hogy „mint zsidó nem hisz", de azt is értésére adta, hogy nem hisz más Istenben sem. A jogász kitérésére, folytatta elmélkedését Szabolcsi, karrierizmusa sem lehetett magyarázat, hiszen zsidó vallásúként lett egyetemi tanár, udvari tanácsos, a jogi kar dékánja. Végül az is biztosnak tűnt, hogy Schwarz nem egy jövendőbeli keresztény feleség miatt katolizált, mivel a konvertita házasember volt, zsidó felesége pedig „Budapest egyik legszebb asszonya". Schwarz kitérése tehát annál jobban fájt Szabolcsinak, mivel nem lelte okát. „Mi bírhatta hát mégis arra, hogy arczul üsse faját, övéit; hogy múltját, származását elrúgja? […] Mi bírhatta tehát mégis a vallás cserére? Semmi. Nincs erre ok", írta leverten az *Egyenlőség* főszerkesztője.[47]

Amit Szabolcsi ekkor még nem tudhatott: Schwarz Gusztáv négy évvel később sikerrel kérte felvételét az 1883-as alapítása óta soha egyetlen zsidó vallású férfit tagjai közé nem fogadó Országos Kaszinóba,[48] majd

---

44 Szekeres András: Schwarz Gusztáv. *Élet,* 1894. október 14. 6–7. (Kiemelés az eredetiben – K. M.)

45 Megtérés. *Alkotmány,* 1902. szeptember 24. 5.; Szabolcsi Miksa: Dr. F. E. Budapesten. *Egyenlőség,* 1902. november 9. 8.

46 Az agrárius Magyar Gazdaszövetség közlönye minden pontosítás nélkül híresztelte, hogy Schwarz Gusztáv „családjával együtt felvette a keresztség szentségét". Kikeresztelkedés. *Hazánk*, 1900. június 8. 6.

47 Szabolcsi Miksa: Utazás egy kitérés körül. *Egyenlőség,* 1902. október 12. 5.

48 Konrád, 2014. 168. Az Országos Kaszinóról lásd: Előry Gabriella: Az Országos Kaszinó tisztikara és tagsága (1883–1943). *Korall,* 2004/17. 61–87.

első feleségétől, Lustig Jankától való válását követően 1908-ban a nemesi származású perneszi Siklóssy Irmát, Vadnay Andor Csongrád megyei főispán (korábban antiszemita párti képviselő) özvegyét vette feleségül. Elképzelhető tehát, hogy áttérését a keresztény társadalmi elitbe való integráció vágya motiválta.[49] Arra nézve viszont, hogy Schwarz miért próbálta leplezni áttérését, Szabolcsi tudni vélte a választ, amely rárímelt az *Élet* korábbi állítására: a jogász „azért lett egyetemi tanárrá, mert zsidó volt", ez pedig „erkölcsi lehetetlenséggé" tette felekezete elhagyását, amelyet ekképpen csak „bujkálva, törvényt szegve" mert véghezvinni.[50] Ennél jobb magyarázattal mi sem szolgálhatunk.

Nagy Endre

A másik, Schwarz Gusztáv áttérésénél még rejtélyesebb eset Nagy Endréé (1877–1938). A magyar kabaré atyja az Ugocsa megyei Nagyszőlősön született. Apja, Grosz Salamon kocsmáros volt. Nagy Endre Pesten, majd Nagyváradon hallgatott jogot, amihez egyáltalán nem fűlt a foga, annál lelkesebben írogatott nagyváradi, majd pesti lapokba. 1900-tól a fővárosban élt, 1907-ben lett a Bonbonnière kabaré konferansziéja, 1908–1913 között a Modern Színpad konferanszié-igazgatója volt.[51]

A *Nyugat*ban 1932-ben gyermekkoráról és szülőfalujáról közölt visszaemlékezéseiben az ekkor már közel két évtizede keresztény író egyetlen utalást sem tett zsidó származására. Az 1930-as években ifjúkora Nagyváradjáról, a Bonbonnière-ben és a Modern Színpad élén töltött éveiről, valamint 1913–1914-es párizsi útjáról megjelentetett írásai bővelkednek egyes szereplők zsidóságára kiélezett anekdotákban,[52] de saját zsidóságáról ezekben is hallgatott. A párizsi tartózkodásáról szóló emlékiratában mellékesen megjegyezte, hogy gyermekei katolikus is-

49 *Az Országos Kaszinó évi jelentése az 1906. évről*. Budapest: k. n. 1907. 57.; Vége a gyásznak. *Szentesi Lap,* 1908. augusztus 9. 2.

50 Szabolcsi Miksa: Utazás egy kitérés körül. *Egyenlőség,* 1902. október 12. 4.

51 Nagy Endre: Életutam. In: *Ki volt mi volt. 99 önéletrajz. Magyar selfmademanek*. Budapest: A Pesti Futár kiadása, 1928. 84.; Bános Tibor: *Nagy Endre.* Budapest: Athenaeum, 2000. 10–34.

52 Párizsi éveit bemutató emlékeit Nagy Endre az *Újság* 1935. július–szeptemberi számaiban közölte. *A kabaré regénye* a *Nyugat*ban jelent meg, szintén 1935-ben, míg nagyváradi ifjúságáról az *Újság* 1936. december 6. – 1937. március 21. közötti számaiban emlékezett meg. Mindhárom munka megjelent kötetben: Nagy Endre: *Egy város regénye.* Budapest: Palatinus, 2001; Nagy Endre: *A kabaré regénye*. Budapest: Palatinus, 2000; Nagy Endre: *Párizs, 1913*. Budapest: Palatinus, 2000.

kolába jártak, de a református hitben nevelkedtek,[53] ám arról nem szólt, hogy születésekor fia zsidó vallásúként lett anyakönyvezve. Nagy Endre ugyanis 1906-ban vegyes házasságot kötött a parasztcsaládból származó református Vaczó Eszterrel.[54] Miután házasságukkor gyermekeik vallására nézve nem kötöttek megegyezést, 1907-ben született fiuk apja után zsidó lett, míg egy évvel később született lányuk anyja után református. A konferanszié unokaöccse, Neufeld Béla visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy házasságát özvegy anyja és testvérei rosszul fogadták, „elfordultak tőle", mivel szíve választottja nemcsak keresztény volt, de ráadásul szegény is.[55]

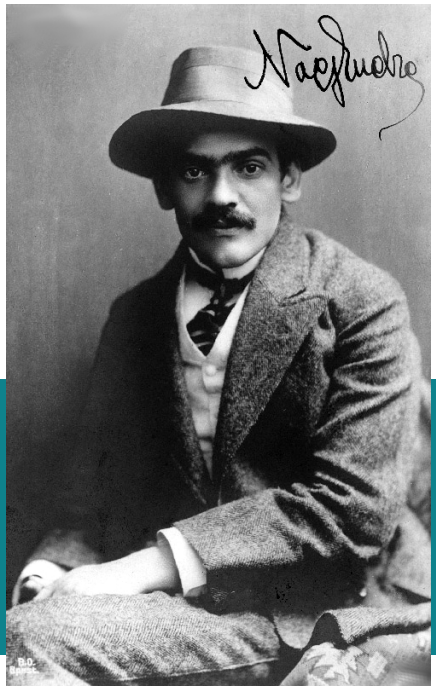

Nagy Endre, 1910
Wikimedia Commons

Fiatal hírlapíró korában Nagy Endre rendszeres szerzője volt a neológ felekezeti lapoknak. Az *Egyenlőség* hasábjain 1897-ben közölt tárcájában máramarosi dédanyjáról írt, aki szeme világát időskorára elvesztve már semmit sem értett az őt körülvevő, Istentől eltávolodó világból.

53 Nagy: *Párizs, 1913*, 2000. 59–60.
54 Budapest VI. kerületi polgári házassági anyakönyv-másodpéldány, 1906. június 21. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DBY7-SGD?i=568&cc=1452460&lang=hu (letöltés ideje: 2025. október 2.); Bános, 2000. 23.
55 Neufeld Béla: *Vívódó élet*. Gépirat. Budapest: é. n. [1954]. 19. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 3430.

Nem értette, hogy hívhatják dédunokáját Endrének, hiszen ilyen nevet „jóravaló zsidó ember" nem visel; nem értette, hogy a jesiva helyett miért az egyetemen tanult, és végképp elkeseredett, amikor a dédunokája arcán kitapogatott pajeszről kiderült, hogy csak oldalszakáll. Tárcáját a húszéves Nagy Endre a következő elmélkedéssel zárta: „Oh szépmama, aki azóta künn fekszel a földben, én is nagyon, nagyon sok vihart éltem már át azóta. Talán voltak diadalaim is, de láttam a gonoszságot, mely angol szabású ruhában jár. […] És ilyenkor rád emlékezve eszembe jut, hogy miért is nem lettem én szatócs abban a csöndes kis faluban, hogy békés pipázgatás mellett tanulhatnám a talmudot, napi foglalatosságaim után…"[56]

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyvében nyolc évvel később közzétett írása alapján úgy tűnhet, a modern élettel szembeni fenntartásai nem enyhültek. A történet a hagyományos világból kiszakadó, egyes szám első személyben beszélő főhős és gyermekkori pajtása, a jámbor Chájem szembeállítására épül. A héder után barátja a pozsonyi jesivába ment, míg a főhős a nagyváradi gimnáziumba, onnan pedig a jogakadémiára. Amikor negyedéves hallgatóként ellátogatott szülőfalujába, apja elvitte Chájemhez, aki egy kis vegyeskereskedést vitt, amely elég jól ment ahhoz, hogy eltartsa családját, és elég rosszul ahhoz, hogy pultja mögött bőven maradjon ideje a Talmud végtelen tengerében való búvárkodásra. „Látod, ő már célhoz ért", mondta apja a fiának. E beszélgetésnek már több éve, zárta elbeszélését a szerző, akiben azóta mocorgott a kétely, vajon nem lett volna bölcsebb, ha a héder után maga is inkább a jesiva felé vette volna útját.[57] Félretéve az egyébként is megválaszolhatatlan kérdést, vajon Nagy Endre őszinte volt, vagy csak rájátszott többnyire évtizedekkel idősebb olvasói nosztalgiájára, írásai mindenesetre nem ríttak ki a neológ sajtóban ez időben megjelent, a hagyományos zsidó életet idealizáló tárcairodalomból.[58]

---

56 Nagy Endre: A szépmama. *Egyenlőség*, 1897. augusztus 1. Melléklet, 2.

57 Nagy Endre: Ki a bölcsebb? In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv. 1905*. Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1905. 157–163.

58 A nosztalgia kérdéséről lásd: Cohen, Richard I.: Nostalgia and 'Return to the Ghetto': A Cultural Phenomenon in Western and Central Europe. In: Frankel, Jonathan – Zipperstein, Steven J. (eds.): *Assimilation and Community: The Jews in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1992. 130–155. A magyarországi zsidó felekezeti szépirodalom a hazai történeti kutatás máig teljesen elhanyagolt területe. Németországról lásd: Hess, Jonathan M.: *Middlebrow Literature and the Making of German–Jewish Identity.* Stanford: Stanford University Press, 2010.

Nagy Endre 1913 májusában áttért felesége református vallására. Nem sokkal utána otthagyta a Magyar Színpadot, és családjával egy évre Párizsba utazott.[59] Mivel megkeresztelkedésekor fia még nem töltötte be hetedik életévét, a törvények szerint apja vallását követve ő is automatikusan reformátussá vált. Nagy Endre áttérését a cionista *Zsidó Szemle* hozta nyilvánosságra. A Párizsba készülő kabarétulajdonos, írta kissé álnokul, „magyarságával együtt zsidóságát is itt hagyja".[60] Egy hónapra rá a kultúrcionista *Múlt és Jövő* is odaszúrt egyet: „Nagy Endre, aki mint zsidó kabarétulajdonos szerezte hírnevét, vagyonát, mint Nagy Endre Boldizsár Lajos Mária sem lesz nagyobb író."[61]

Schwarz Gusztávhoz hasonlóan Nagy Endre áttérésének okát nehezebb megérteni, mint (hiábavaló) igyekezetét, hogy azt titokban tartsa. A sikeres konferanszié kabaréjának köszönhetően vagyonos emberként tért át, döntését anyagi szempontok aligha motiválhatták. Szakmai-társadalmi közegében, a fővárosi, jelentős részben zsidó újságíró-, művész- és bohémvilágban vallása nem jelentett hátrányt. Nagy Endre nem vágyott arra, hogy befogadást nyerjen a hagyományos társasági elitbe, élete végéig ugyanabban a pesti miliőben élt és dolgozott. Kikeresztelkedése előtt megjelent írásaiban semmi jele nincs annak, hogy zsidó mivoltát stigmaként vagy magyar identitásával ellentétesként élte volna meg. Áttérése után keletkezett műveiben nem találunk keresztény hitére utaló megjegyzést, fikciós műveiben és visszaemlékezéseiben egyes szereplői zsidóságáról elejtett megjegyzései nem árulkodnak semmiféle feszültségről, a zsidóságtól való elhatárolódás vágyáról. Ellenkezőleg: fél évvel megkeresztelkedése után Nagy Endre egy tárcát közölt az *Egyenlőség* „Gyermekszoba" rovatában.[62] Az ifjúkori emléket felelevenítő írás jellegtelen. Hogy konvertitaként egy zsidó lapban publikált, annál meglepőbb.

Felesége kívánságának engedve tért át? Vagy mert úgy vélte, hogy áttérése révén az őt új vallásában automatikusan követő fiának mégiscsak megkönnyíti későbbi életét? A választ nem ismerjük. Kikeresztelkedésének meghiúsult titokban tartása már érthetőbb. Egyrészt míg

59 Budapest VI. kerületi polgári házassági anyakönyv-másodpéldány, 1906. június 21. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DBY7-SGD?i=568&cc=1452460&lang=hu (letöltés ideje: 2025. október 2.). Az áttérés feljegyezve az „utólagos bejegyzések/kiigazítások" rovatban. A keresztelési bizonyítványt május 21-én állították ki.
60 Nagy Endre. *Zsidó Szemle*, 1913. május 15. 3.
61 Secundus [Patai József]: Renegát írók. *Múlt és Jövő*, 1913/6. 276.
62 Nagy Endre: Simsi. *Egyenlőség*, 1913. szeptember 28. Második melléklet, 7–8.

áttérésétől függetlenül lehetséges, hogy a maga módján továbbra is zsidónak érezte magát, és reformátusként is szívesen publikált zsidó tárgyú elbeszélést az *Egyenlőség*ben, azt biztos tudta, hogy a felekezeti körök részéről megkeresztelkedése iránt nem számíthat megértésre. Másrészt egy olyan értelmiségi-művészi közegben mozogva, ahol a kitért zsidók álszentségét és áttérésük hiábavalóságát kidomborító viccek a repertoár klasszikus darabjai közé tartoztak, nem meglepő, ha ennek nem kívánta kitenni magát.

Hogy Nagy Endrét ismerősei végül milyen viccekkel traktálták, azt nem tudjuk. Mindenesetre a sors fintora, hogy a konferanszié jelentős szerepet játszott annak a pesti (zsidó) humornak a kivirágzásában, amelynek – a kitért zsidókról folyó komoly diskurzussal együtt – visszatérő eleme volt a klisé, miszerint áttérésüket követően a konvertiták mindent megtettek, hogy új környezetük előtt titokban tartsák vagy legalábbis elfeledtessék zsidó származásukat.

Rejtegetett származások

Bár Radó Sámuel kifejezetten önérzetes zsidó volt, a felekezeti életben nem vett részt. Ettől függetlenül az újságíró több cikkében foglalkozott az áttérés kérdésével. A *Pesti Napló*ban 1910-ben, kötetben két évvel később megjelent tárcájában tanácsokkal szolgált egy imaginárius konvertita ismerősének. „Te a kitérés folytán nem lettél keresztény, te kikeresztelkedett zsidó maradsz", szögezte le kiindulópontként a kortársai által általánosan osztott nézetet. Annak érdekében tehát, hogy származását, amennyire csak lehet, mégis elfeledtesse, képzeletbeli ismerősének meg kellett szakítania az érintkezést volt hitsorsosaival. Ha szakmai életében ezt nem engedhette meg magának, legalább családját ki kellett emelnie régi közegéből. „Legjobb, ha zsidó általában át nem lépi házad küszöbét." Gyermekei nevelésének úgyszintén új irányt kellett szabnia. A „faji jelleg" kiirtását leginkább az „erősen klerikális szellemben" való nevelés biztosíthatta: „Legjobb, ha egy jezsuita pátert veszel a házadhoz." Ami politikai meggyőződését illette, „egy kis klerikalizmustól" nem riadhatott vissza. Maradt a legkényesebb pont, a helyes viselkedés keresztények társaságában: „Sok neofita ordító antiszemitizmussal akarja pozícióját megjavítani. Kérlek, ettől tartózkodjál. Légy régi hitsorsosaiddal szemben hűvös és udvariasan visszautasító! De egy hajszállal se menj tovább! Ez nem úri dolog. Előállhatnak olyan helyzetek, a hol csak a

legnagyobb körültekintéssel kerülheted ki a blamázst. Ha például a vérváddal hozakodnak elő előtted, óvakodjál izgatni és szidalmazni. Elég, ha sajnálkozó és melankolikus hangon ezt mondod: »A vidéki zsidók fanatizmusa hihetetlen!« Ez pompás formula."[63]

Radó Sámuel
Új Idők, 1911. február 26. 230.

Az 1900-as években a származását mindenáron elfeledtetni-rejtegetni vágyó, ennek érdekében gyakran antiszemitává vedlő zsidó konvertita már régi – zsidók és keresztények által egyaránt osztott – klisének számított. Ormody Bertalannak egy 1866-ban megjelent, az 1848-as forradalom idején játszódó elbeszélésében már felbukkant egy „czudar hitehagyott", aki a pesti zsidókat fosztogató csőcseléknek szenvedélyesen antiszemita beszédet tartott.[64] Ifjabb Ábrányi Kornél 1881-ben megjelent regényében az új nemes és új keresztény Rózsay Félix fia születésekor „csak egy dologgal volt tisztában: azzal, hogy fiából olyan embert farag, a kire senki se mondhassa el, hogy vérében egy csepp zsidó vér is maradt".[65] Tolnai Lajos egy évvel későbbi regényének minden tekintetben aljas főhőse, a galíciai zsidóból a regény végére báróvá lett

63 Radó Sámuel: Két levél. In: Radó Sámuel: *Politikai jelszavak és frázisok.* Budapest: Franklin-Társulat, 1912. 233–235.
64 Ormody Bertalan: Zsidó aristokrátia. *Regélő,* 1866. július 15. 43.
65 Ifj. Ábrányi Kornél: *Régi és új nemesek. Eredeti regény.* Budapest: Athenaeum, 1881. 92.

Schwindler Gusztáv nemcsak hogy letagadja származását, de egyenesen „igen ősi, magas" rokonságával dicsekszik.[66]

Az áttért zsidókról az 1890-es évektől megsokasodó vélekedések is mondhatni egyhangúan állították: a konvertiták vágya, hogy elfeledtessék származásukat, sokukat zsidózásra késztetett. A zsidót mindenki szidja, írta az *Élet*ben Szigetvári Iván 1894-ben, „még az is szidja, aki zsidó volt, mert ezzel akarja eltakarni azt a születésbeli »hibát«".[67] Ezt tette Csiky Gergely 1890-ben megjelent regényének egyik szereplője, az apai vagyont elherdáló Atlasz Manó. Annak érdekében, hogy országgyűlési képviselővé választásában származása ne hátráltassa, jobban szidta a zsidókat, „mint a legdühödtebb antiszemita".[68] A volt hitsorsosai ellen forduló konvertitát 1901-ben a konzervatív liberális Kozma Andor is közismert típusként emlegette: „Ki ne tudná, hogy a keresztyénségre tért zsidók közül igen sok a renegátok túlbuzgalmával szokott az antisemitismusban kitűnni."[69] Az antiszemitizmus álarca mögé rejtőző új keresztény kliséje a következő években Molnár Ferenc, Ambrus Zoltán és Farkas Pál humoros írásaiban is megjelent.[70]

Kortársaikhoz képest a zsidó sajtó szerzői még nagyobb vehemenciával állították: származása reménytelen takargatásának beteges vágyától hajtva a konvertita elkerülhetetlenül volt hitsorsosai ellen fordul. Ha maga esetleg nem válik antiszemitává, vélte Hajdu Miklós 1901-ben, fiát olyképpen neveli, hogy az minduntalan azt érezze, „mi nem vagyunk zsidók, nem, mi a zsidók gyűlölői vagyunk".[71] Kivételek akadhattak, de ezek csak a szabályt erősítették. „A szabály pedig az – szögezte le az *Egyenlőség* főszerkesztője –, hogy a kitért zsidó a zsidók ellenségeihez szegődik. […] Ha azonnal nem válik antiszemitává a kitért, azzá lesz később; és ha esetleg még sem lesz azzá, gyermekei, unokái bizonyosan azokká válnak, ezt megszámlálhatatlan eset bizonyítja."[72] Az évek során a nézet dogmává szilárdult. Az *Egyenlőség* egy álnéven író szerzőjének 1911-es megfogalmazásában: „Minden renegát – van reá elég bizonyí-

66 Tolnai Lajos: *A báróné ténsasszony.* I–II. Budapest: Révai Testvérek, 1882. I. 75.
67 Rutilus [Szigetvári Iván]: A mi szabadelvűségünk. *Élet,* 1894. április 1. 238.
68 Csiky Gergely: Az Atlasz család. In: Szalai Anna (s. a. r.): *Századvég.* I–II. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984. I. 542.
69 Kozma Andor: Az antisemitismus lényege. *Budapesti Szemle,* 1901/299. 186.
70 Molnár, 1901. 135.; Ambrus Zoltán: *Berzsenyi báró és családja. Tollrajzok a mai Budapestről.* Budapest: Révai Testvérek, 1906. 85., 192.; [Farkas Pál]: *Egy önkéntes naplója. Második félév. Az üteg*. Budapest: Singer és Wolfner, 1911. 39–47.
71 Hajdu Miklós: A neofiták lajstroma. *Egyenlőség,* 1901. június 23. Melléklet, 3.
72 Szabolcsi Miksa: Téma. Levél egy íróbarátomhoz. *Egyenlőség,* 1904. október 2. 4–5.

tékunk – nem csak, hogy elszakad testvéreitől, de az első alkalommal elárulja őket, a gyermekei pedig, hogy származásukat takargassák, már nyílt zsidógyűlölők."[73]

E korabeli vélekedéseknek kutatásaink egyértelműen ellentmondanak. Voltak ugyan néhányan, akik áttérésük után ellenségesen nyilatkoztak a zsidókról, bár e téren az egyetlen valóban antiszemitának tekinthető konvertita, Stern (1881-től Szterényi) Albert újpesti rabbi Bertalan (1855–1925) nevű hírlapíró fia már bőven kikeresztelkedése előtt izzó gyűlölettel beszélt hitfeleiről, amit 1884-es katolizálása után is folytatott, anélkül azonban, hogy önnön zsidó múltját rejtegetni igyekezett volna.[74]

Valamivel többen voltak, akikről kétségtelenül elmondható, hogy igyekeztek eltitkolni származásukat a nyilvánosság előtt. Persze hiábavalóan. Hogy csak egy példát említsünk: amikor a pesti neológ Hevra Kadisa emberei a katolizált Légrády Károly (1834–1903) és az evangélikus vallásra tért Légrády Tivadar (1837–1895) haldokló özvegy anyja lakására érkeztek, a *Pesti Hírlap*ot megalapító testvérpár megakadályozta őket a halál előtti, majd az azt követő imák és szertartások elvégzésében. Anyjuk holttestét nem kísérték gyalogosan az utcán, helyette a kapunál kocsiba ülve egyenesen a temetőbe hajtottak. „Valószínű, hogy a fájdalom zavarta meg annyira a hű gyermekeket – ironizált keserűen az ügyet a nyilvánosság elé táró *Egyenlőség* –, hogy anyjuk halálát sem a tulajdonukat képező »Pesti Hírlap«-ban meg nem említették, sem a szokásos gyászjelentést ki nem adták. Hja! Nem csekély baj az, mikor egyszerű zsidó asszony oly nagy urakat merészkedik szülni."[75]

Sorolhatnánk még néhány további példát, ám ezek a lényegen nem változtatnak: az áttérésük után származásukat elfeledtetni igyekvő, ennek érdekében új vallásuk buzgó apostolaivá váló, illetve volt hitfeleikről elítélően nyilatkozó konvertitákkal szemben többen voltak olyanok, akik, ha zsidó származásukkal nem hozakodtak is elő, azt letagadni sem próbálták, volt hitfeleiket különféle módokon támogatták, védelmükben

---

73 Ivri: „Liga a renegátok ellen". *Egyenlőség*, 1911. február 5. Melléklet, 1.

74 Konrád, 2014. 367–374.

75 A Légrády testvérek anyját… *Egyenlőség*, 1890. január 19. 12. A Légrády testvérekről lásd: Lipták Dorottya: Vállalkozás és kultúra. Esettanulmány a vállalkozói elit társadalomtörténeti vizsgálatához Prágában és Budapesten. In: Lipták Dorottya – Ring Éva (szerk.): *Tradíciók és modernitás. Közép- és Kelet-Európai perspektívák.* Budapest: Közép- és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ, 1996. 216–248.; Kútfalvi Oszkár: *Újságpaloták*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991. 40–75.

olykor a nyilvánosság előtt is kiálltak, illetve pozitívan nyilatkoztak volt hitsorsosaikról vagy korábbi vallásukról.[76]

A zsidó származás eltitkolásának kísérlete leginkább azokban a családokban lehetett gyakori, ahol a szülők még gyermekeik születése előtt vagy azok kiskorában velük együtt keresztelkedtek ki, és igyekezték úgy felnevelni gyermekeiket, hogy ne tudjanak zsidó múltjukról. Ez történt Jászi Oszkár családjában.

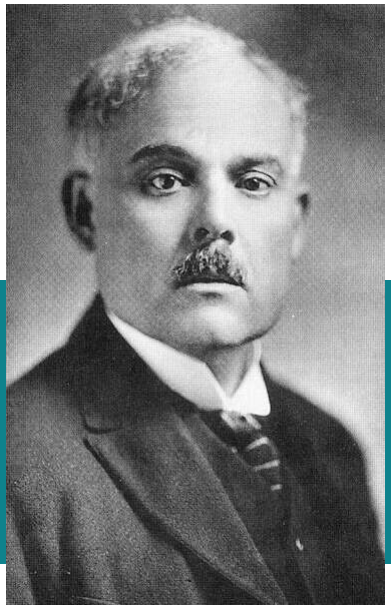

Jászi Oszkár, 1920-as évek
Wikimedia Commons

Apja, Jakubowits Ferenc 1881. június 25-én adta be saját, valamint három kiskorú gyermeke névmagyarosítási kérelmét.[77] A negyvenhárom éves nagykárolyi magánorvos immár Jászi Ferencként nem sokkal ezután áttért a református vallásra. Első házasságából származó fia, Viktor, valamint második felesége, Liebermann Róza és két gyermekük, Oszkár és Alice követték új hitében. 1881 nyarán, hatéves korában történt betérésének időpontjára Jászi Oszkár az 1930-as évek derekán is emlékezett,[78] de magára a ceremóniára már jóval kevésbé. Amint az 1950-es évek első felében keletkezett visszaemlékezéseiben írta: „Csak homályosan emlékszem, hogy egy idegen férfi jött be délután anyám fogadószobájába,

76 Konrád, 2014. 515–557.
77 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 150 BM 32 522–81.
78 Repiszky Tamás: Ágas-bogas családfa. Adalékok Jászi Oszkár családtörténetéhez. In: Farkas Rozália (szerk.): *Studia Comitatensia 29. Néprajzi, történeti tanulmányok.* Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2004. 172.

Asztalos György volt, az ékes szavú református lelkész, és néhány szót intézett hozzánk, melyeket nem értettem meg, és megismételte neveinket. Éreztem szüleim magatartásán az aktus ünnepélyességét, de nem tudtam, hogy miről van szó. Hogy zsidók voltunk, azt sem tudtam."[79] Jászi Oszkárt és húgát szüleik sem ekkor, sem később nem világosították fel arról, hogy mi is történt velük, és miért. „Nem magyarázták meg nekünk a vallászcsere értelmét és jelentőségét, sőt olykor kitértek előle, ha jelenlétünkben ez a téma a társaságban felmerült." Megkeresztelkedésüket ekképpen „a titkolózás árnyéka vette körül, valami tabu érzése, melyről nem jó beszélni".[80]

A Jászi családtól eltérően a származás eltitkolása más családokban olykor sikeresnek bizonyult – legalábbis az 1939-ben megszavazott második zsidótörvényig, amikor némelyek megdöbbenve szereztek tudomást arról, hogy szüleik kitért zsidók, vagy egyikük az, illetve megrökönyödve szembesültek a kényszerrel, hogy addig sikeresen őrzött titkukat felfedjék antiszemita érzelmű, ám *a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról* szóló 1939. évi IV. törvénycikk rendelkezései révén hirtelenében zsidónak minősülő gyermekeiknek. Ez az értetlen döbbenet tükröződik annak az úriasszonynak a soraiban, aki valamikor 1939 februárja és decembere között a következő levelet intézte Teleki Pál kormányfőnek: „Néhai édesapám, ki közigazgatási pályán működött, 1883-ban, 18 éves korában keresztelkedett ki, miután 8 évig papi gimnáziumba járt, – pár éve, hogy magában tépelődő édesanyám, ki régi nemesi keresztény családból származik, közölte ezt velünk. Múlt év nyarán tudtam meg, hogy az uram rég elhunyt édesapja, – ki akárcsak édesapám, mintaképe volt a becsületes, keresztény magyar embernek, – szintén kb. 60 év előtt keresztelkedett ki. Az uram aktív tiszt volt, a harctéren több szép kitüntetést szerzett. A fiam katonaiskolai növendék, fanatikusan lelkes magyar katona, tele igyekezettel és tervekkel, amellett erősen antiszemita, – fogalma sincs ezekről a származási dolgokról. Meg akarjuk neki mondani, – mert a mostani rendelet szerint mind a négy nagyszülő

79 Jászi Oszkár: Emlékeimből: Szülőföldemen (1953–1955). In: Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás.* Budapest: Magvető, 1982. 547.
80 Jászi, 1982. 547–548.

születési keresztlevelét be kell adni, hosszas, kétségbeesett gyötrődés után nekikészülünk, – és megint csak képtelenek vagyunk kimondani!”[81]

Konklúzió

Az érzelmileg problémamentes, feszélyezetlenül vállalt áttérések kortárs percepciójának, bár az messze nem csupán előítéletből fakadt, és kétségtelenül megvolt a valóságalapja, számos egyéni eset nyilvánvalóan ellentmondott. Ugyanis míg a szekularizáció eredményeképpen az áttérés mint vallási aktus az esetek zömében valóban pusztán formális cselekedetté egyszerűsödött – vallásváltásukkal a konvertiták nominális zsidókból nominális kereszténnyekké vedlettek –, felekezetileg zsidónak lenni vagy nem lenni az emancipáció liberális reménye dacára sem vált semleges tényezővé. Ebből kifolyólag pedig sok esetben e státusz elhagyása sem lehetett probléma- és érzelemmentes döntés. Amit 1910-ben Kóbor Tamás írt a zsidólétről, az a stigmaként megélt zsidó státusztól megszabadulni vágyók egy részére nézve egyaránt relevánsnak tekinthető:

„Mi a vallása? A legtöbb polgára a hazának könnyű lélekkel felel erre a kérdésre, ha nem intézik hozzá, hát észre sem veszi. Aztán van egy csomó ember, aki erre a kérdésre nem tud természetes hanyagsággal felelni. Vagy lesütött szemmel, elhaló hangon mormolja, vagy kihívón daczosan, szinte haragosan süvöltve, vagy természetességet erőltetve, összeszorult torkán úgy vergődik ki a hang, mint kulacsból a korty:

– Zsidó.

[…] Tudom nagyon jól: szegénynek, zsidónak lenni nem szégyen annak, aki nem szegény és nem zsidó. […] Mert a vallását csakugyan senkinek sem kell röstellnie, de ezt ne a zsidóknak prédikálják, hanem azoknak, akik a nemröstelkedőt is lenézik. Hiszen nem a vallását röstelli, hanem azt a hol lenéző, hol leereszkedő, hol gúnyos, hol megvető hatást, melylyel a röstelkedés nélkül bevallott tényálladékot fogadják.”[82]

---

81 Ablonczy Balázs: Átok és könyörgés. Levelek Teleki Pál miniszterelnökhöz a második zsidótörvény időszakában. In: Hatos Pál – Novák Attila (szerk.): *Kisebbség és többség között. A magyar és a zsidó/izraeli etnikai és kulturális tapasztalatok az elmúlt századokban.* Budapest: L’Harmattan – Balassi Intézet, 2014. 12.

82 Semper [Kóbor Tamás]: A vallás. *A Hét,* 1910. november 27. 761.